

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده زبان و ادبیات
گروه زبان و ادبیات فارسی

رساله دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی

مسمط‌سرایی در شعر معاصر فارسی، از بهار تا نیما و مقایسه آن با مسمط
سنتی

استاد راهنما
دکتر ابوالقاسم رادفر

استادان مشاور

دکتر علیرضا فولادی
دکتر زهرا پارساپور

پژوهشگر
رقیه فراهانی

فروردین‌ماه ۱۳۹۷

سپاس‌گزاری

از درگاه خدای مهربان که فرصت اندوختن دانش را به من بخشید سپاس‌گزارم. پیش و پس از انتخاب موضوع، پیوسته از راهنمایی‌ها و الطاف استاد راهنمای عزیزم، جناب آقای دکتر ابوالقاسم رادفر، استاد پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، بهره‌های بسیار برده‌ام و قدردان زحمات ایشان هستم. همچنین، دلسوزی‌ها و مهربانی‌های استاد فرزانه و محبوبم، جناب آقای دکتر علیرضا فولادی، دانشیار دانشگاه کاشان، و استاد گرامی و عزیزم، سرکار خانم دکتر زهرا پارساپور، دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، پشت سر گذاشتن این مسیر را برایم آسان کرد. بدین‌وسیله از این بزرگواران سپاس‌گزاری می‌کنم و بابت زحمات‌های بسیاری که داشتم عذر می‌خواهم و برای‌شان تندرستی و کام‌یابی آرزو می‌کنم.

از همسر، آقای علی سلم‌آبادی، برای پیشنهادهای ارزشمندش و همچنین مهربانی‌ها و صبوری‌هایش قدردانی می‌کنم و بهروزی و شادی ایشان را آرزو دارم.

از دشواری‌های به سرانجام رساندن این رساله، آسان نبودن دسترس به برخی دیوان‌های شعر مانند **دیوان حیدرعلی کمالی، دیوان محمدهاشم افسر، دیوان میرزاعلی‌خان عماد لشکر آشتیانی** و... بود که به لطف مسؤولان نازنین کتابخانه تخصصی ادبیات قم، به‌ویژه جناب آقای اسماعیل مهدوی راد و سرکار خانم سعیده سلطانی، و مسؤولان عزیز کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام، به‌ویژه جناب آقای علیرضا ابادری، نسخه‌ای از این آثار فراهم شد. از تمام تلاش‌های این دوستان بزرگوار سپاس‌گزاری می‌کنم و برای‌شان بهترین‌ها را خواستارم.

در پایان از محبت‌های بی‌دریغ دوستانم، خانم‌ها زهرا یاسر، فهیمه فداکار و مژگان عسکری تشکر می‌کنم و برای‌شان پیروزی امید دارم.

چکیده

از قالب‌های موردقبال شاعران ایران در دورهٔ مشروطه، قالب مسمط است. این قالب در طول تاریخ شعر فارسی، به‌ویژه در دورهٔ مشروطه دچار تغییر و تحولاتی شده، شکل‌های گوناگون از آن پدید آمده است. همچنین میان قالب مسمط و برخی قالب‌های دیگر مانند ترجیع‌بند و ترکیب‌بند، مشترکاتی وجود دارد که سبب می‌شود بتوانیم آن‌ها را جزو توابع مسمط قلمداد کنیم. رسالهٔ پیش رو، ضمن تعریف دقیق قالب مسمط و بررسی تاریخچهٔ آن، به این نتیجه می‌انجامد که این قالب، برخلاف دیگر قالب‌های شعر فارسی، دارای تعدد و تنوع شکلی است و هفت شکل اصلی و دست‌کم سیزده شکل فرعی از آن وجود دارد. ایجاد این شکل‌های اصلی و فرعی در نتیجهٔ تغییر تعداد مصاربع در هر بند و یا به‌سبب ترکیب یکی از اقسام مسمط با یک یا دو قالب دیگر است. پژوهشگران علل و عواملی چند را در ایجاد شعر نو برشمرده‌اند که از آن جمله است تلاش‌های تقی رفعت، جعفر خامنه‌ای و شمس کسمایی، و آشنا بودن نیما با زبان فرانسه و آثار غرب و به‌وام گرفتن تجدد از آن‌ها. همچنین در برخی منابع به نوآوری‌های کسانی مانند لاهوتی و عشقی در این زمینه اشاره شده است؛ بی‌آن‌که نوع و مقدار این نوآوری‌ها مشخص شده باشد؛ حال آن‌که بنابر بررسی‌های انجام‌یافته، سهم این شاعران در ایجاد شعر نو انکارناشدنی است. مهم‌ترین شکل نوآوری در آثار این شاعران، تغییر جایگاه قافیه، کاهش وزن، تغییر طول مصاربع، تغییر نوع چینش مصاربع در مسمط، تلفیق دو یا چند قسم مسمط با یک‌دیگر و تلفیق مسمط با یک یا دو قالب دیگر است. این امور، در کنار اشعار روایی و بعضاً نمایش‌نامه‌ای در مسمط‌های دورهٔ مشروطه، از عوامل بسترسازی برای ایجاد شعر نو محسوب می‌شود. ورود مضامین سیاسی و اجتماعی روز در قالب مسمط، از دیگر عوامل زمینه‌ساز برای ایجاد شعر نیمایی است. از آن‌جا که حجم عمدهٔ این نوآوری‌ها در قالب مسمط رخ داده است، این رساله که با روش توصیفی - تحلیلی نوشته شده است، بر آن است تا با بررسی انواع مسمط و توابع آن در آثار شعرای دورهٔ مشروطه، نوع و سهم هر یک از شاعران را با استقصای تام، در پیدایی شعر نو بررسی کند.

کلیدواژه‌ها

شعر فارسی، شعر معاصر، مسمط، مشروطه

فهرست مندرجات

۱	فصل اول: کلیات
۱-۱	مقدمه
۱-۲	مسأله پژوهش
۱-۳	موضوع پژوهش
۱-۴	قلمرو پژوهش
۱-۵	اهمیت و ضرورت پژوهش
۱-۶	اهداف پژوهش
۱-۶-۱	اهداف اصلی
۱-۶-۲	اهداف فرعی
۱-۷	کاربردهای پژوهش
۱-۸	نوع پژوهش
۱-۹	روش اجرای پژوهش
۱-۱۰	پرسش‌های پژوهش
۱-۱۰-۱	پرسش‌های اصلی
۱-۱۰-۲	پرسش‌های فرعی
۱-۱۱	پیشینه پژوهش
۲	فصل دوم: از انواع ادبی
۲-۱	تعریف «نوع ادبی»
۲-۲	تاریخچه انواع ادبی، با تکیه بر نظریه‌ها
۲-۳	دیدگاه‌های مخالف درباره تقسیم‌بندی انواع ادبی
۲-۴	اهمیت انواع ادبی
۲-۵	روش‌های تغییر انواع ادبی
۲-۵-۱	تغییر انواع ادبی
۲-۵-۲	احیای انواع ادبی
۲-۶	انواع ادبی و علوم و نظریه‌های ادبی

۳۵ ساختار ۲-۶-۱
۳۵ سبک ۲-۶-۲
۳۶ نقد نوعی ۲-۶-۳
۳۶ انواع ادبی در ایران ۲-۷
۳۸ انواع ادبی و قالب‌های شعری ۲-۷-۱
۴۳ فصل سوم: از مسمط ۳
۴۴ ۳-۱. تعریف مسمط
۴۴ ۳-۲. تاریخچه مسمط
۴۶ ۳-۳. ساختار مسمط
۴۷ ۳-۴. اقسام مسمط
۴۷ ۳-۴-۱. مسمط مثلث
۴۸ ۳-۴-۲. مسمط مربع
۴۸ ۳-۴-۳. مسمط مخمس
۴۹ ۳-۴-۴. مسمط سدس
۴۹ ۳-۴-۵. مسمط سبع
۴۹ ۳-۴-۶. مسمط مئمن
۴۹ ۳-۵. توابع مسمط
۵۰ ۳-۵-۱. ترجیع‌بند
۵۲ ۳-۵-۲. ترکیب‌بند
۵۴ ۳-۵-۳. چارپاره
۵۶ ۳-۵-۴. مسمط تام
۵۷ ۳-۵-۵. مسمط ترجیعی
۵۸ ۳-۵-۶. مسمط ترجیعی چهارپاره
۵۹ ۳-۵-۷. مسمط ترکیبی
۵۹ ۳-۵-۸. مسمط مستزاد
۶۰ ۳-۵-۹. مسمط مستزاد ترجیعی
۶۰ ۳-۵-۱۰. مسمط مستزاد ترکیبی

- ۱۱-۳-۵-۳. مَوْسَط ۶۱
- ۱۲-۳-۵-۳. مثنوی - ترکیب‌بند ۶۱
- ۱۳-۳-۵-۳. مسمط مخمس نیمایی ۶۲
- ۳-۶-۳. مسمط و افزوده‌های بدیعی ۶۲
- ۳-۶-۱. ترجیعات تمام‌مطلع ۶۲
- ۳-۶-۲. مسمط تضمینی ۶۲
- ۳-۶-۳. مسمط ذوقافیتین جدید ۶۴
- ۳-۶-۴. مسمط مُجَزَّأ ۶۵
- ۳-۶-۵. مسمط مختصر ۶۵
- ۳-۶-۶. مسمط مربع مَوْشَح ۶۵
- ۳-۶-۷. مسمط مُرَجَز ۶۶
- ۳-۶-۸. مسمط مُسَجَّع ۶۶
- ۳-۶-۹. مسمط مصنوع ۶۷
- ۳-۷-۳. مسمط و عنوان‌های مشابه ۶۸
- ۴ فصل چهارم: مسمط در شعر دوره مشروطه ۷۰
- ۴-۱. ویژگی‌های زبانی ۷۴
- ۴-۲. ویژگی‌های ادبی ۸۵
- ۴-۲-۱. ساختار کلی مسمط در شعر دوره مشروطه ۸۵
- ۴-۲-۲. شکل ۸۶
- ۴-۲-۳. کمیت ۱۸۰
- ۴-۳. ویژگی‌های فکری ۱۸۳
- ۴-۳-۱. وطنیات ۱۸۵
- ۴-۳-۲. امور اجتماعی و سیاسی ۲۰۴
- ۴-۳-۳. مخالفت با جمهوری و انتقاد از آن ۲۰۷
- ۴-۳-۴. استبداد ۲۰۸
- ۴-۳-۵. ستایش شاهان و برخی رجال ۲۰۹
- ۴-۳-۶. انتقاد از شاهان و رجال حکومتی ۲۱۲

- ۲۱۳..... ۴-۳-۷. انتقاد از وکلا و وزرا
- ۲۱۷..... ۴-۳-۸. انتقاد از اوضاع جامعه و مردم
- ۲۲۵..... ۴-۳-۹. جهل علما
- ۲۲۵..... ۴-۳-۱۰. توجه به زندگی مردم (تنگ‌دستی مردم و فاصله طبقاتی).....
- ۲۲۸..... ۴-۳-۱۱. تشویق مردم به بیداری، اتحاد، مبارزه علیه ستم و تلاش در راه آبادانی کشور
- ۲۳۲..... ۴-۳-۱۲. الگو قراردادن کشورهای دیگر و استفاده از تجربیات آنها.....
- ۲۳۳..... ۴-۳-۱۳. تجدّدستیزی
- ۲۳۴..... ۴-۳-۱۴. عدالت‌خواهی و مبارزه علیه ظلم.....
- ۲۳۵..... ۴-۳-۱۵. توجه به قشر کارگر
- ۲۴۱..... ۴-۳-۱۶. مدنیت غربی
- ۲۵۰..... ۴-۳-۱۷. جنگ جهانی و اشغال ایران به دست روس و انگلیس
- ۲۵۵..... ۴-۳-۱۸. مضامین تاریخی
- ۲۵۸..... ۴-۳-۱۹. عرفان و تصوف
- ۲۶۰..... ۴-۳-۲۰. مناسبات مذهبی
- ۲۶۲..... ۴-۳-۲۱. اشعار عامیانه
- ۲۶۴..... ۴-۳-۲۲. مفاهیم غنایی
- ۲۶۵..... ۴-۳-۲۳. اشعار مربوط به کودک و نوجوان
- ۲۶۶..... ۴-۳-۲۴. مضامین تعلیمی
- ۲۶۶..... ۴-۴. علل پرداختن شاعران به مسمط
- ۲۶۸..... ۴-۵. نقش شعرای مسمط‌پرداز مشروطه در پیدایی شعر نو.....
- ۲۶۸..... ۴-۵-۱. صورت
- ۲۷۱..... ۴-۵-۲. معنی
- ۲۷۱..... ۴-۶. مقایسه مسمط‌های سنتی با مسمط‌های دوره مشروطه.....
- ۲۷۱..... ۴-۶-۱. حوزه معنی
- ۲۸۰..... ۴-۶-۲. حوزه شکل
- ۲۸۰..... ۴-۷. شاعران مسمط‌پرداز
- ۲۸۰..... ۴-۷-۱. صفی‌علی‌شاه

- ۲۸۰..... ۴-۷-۲. سیداحمد ادیب پیشاوری.....
- ۲۸۱..... ۴-۷-۳. محمدحسین صفای اصفهانی.....
- ۲۸۱..... ۴-۷-۴. محمدصادق ادیب الممالک فراهانی.....
- ۲۸۲..... ۴-۷-۵. تقی دانش.....
- ۲۸۲..... ۴-۷-۶. یحیی دولت آبادی.....
- ۲۸۳..... ۴-۷-۷. عبدالجواد ادیب نیشابوری.....
- ۲۸۳..... ۴-۷-۸. محمدعلی عبرت نایینی.....
- ۲۸۳..... ۴-۷-۹. میرزاعلی خان عماد لشکر آشتیانی.....
- ۲۸۴..... ۴-۷-۱۰. اشرف الدین حسینی گیلانی.....
- ۲۸۴..... ۴-۷-۱۱. حیدرعلی کمالی.....
- ۲۸۴..... ۴-۷-۱۲. ایرج میرزا.....
- ۲۸۵..... ۴-۷-۱۳. محمدهاشم افسر.....
- ۲۸۵..... ۴-۷-۱۴. علی اکبر دهخدا.....
- ۲۸۶..... ۴-۷-۱۵. حسن وحید دستگردی.....
- ۲۸۶..... ۴-۷-۱۶. محمدحسین میرزا نادری.....
- ۲۸۶..... ۴-۷-۱۷. ابوالقاسم عارف قزوینی.....
- ۲۸۷..... ۴-۷-۱۸. شمس کسمایی.....
- ۲۸۷..... ۴-۷-۱۹. ژاله قائم مقامی.....
- ۲۸۸..... ۴-۷-۲۰. ابراهیم پورداوود.....
- ۲۸۸..... ۴-۷-۲۱. محمدتقی بهار.....
- ۲۸۹..... ۴-۷-۲۲. نظام وفا.....
- ۲۹۰..... ۴-۷-۲۳. جعفر خامنه‌ای.....
- ۲۹۰..... ۴-۷-۲۴. ابوالقاسم لاهوتی.....
- ۲۹۰..... ۴-۷-۲۵. تقی رفعت.....
- ۲۹۱..... ۴-۷-۲۶. محمد فرّخی یزدی.....
- ۲۹۲..... ۴-۷-۲۷. حسین مسرور.....
- ۲۹۲..... ۴-۷-۲۸. محمدعلی افراشته.....
- ۲۹۲..... ۴-۷-۲۹. عباس فرات.....
- ۲۹۳..... ۴-۷-۳۰. سیدمحمدرضا میرزاده عشقی.....

- ۲۹۳..... ۴-۷-۳۱. یحیی ریحان
- ۲۹۳..... ۴-۷-۳۲. غلامرضا روحانی
- ۲۹۴..... ۴-۷-۳۳. غلامرضا رشید یاسمی
- ۲۹۴..... ۴-۷-۳۴. نیما یوشیج
- ۲۹۴..... ۴-۷-۳۵. جلال‌الدین همایی
- ۲۹۵..... ۴-۷-۳۶. لطفعلی صورتگر
- ۲۹۵..... ۴-۷-۳۷. مهدی الهی قمشه‌ای
- ۲۹۵..... ۴-۷-۳۸. صادق سرمد
- ۲۹۶..... ۴-۷-۳۹. محمدحسین شهریار
- ۲۹۶..... ۴-۷-۴۰. پروین اعتصامی
- ۲۹۶..... ۴-۷-۴۱. سیدکریم امیری فیروزکوهی
- ۳۶۲..... ۵ فصل پنجم، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

فصل اول: کلیات

مسمط از قالب‌های رایج در طول تاریخ ادب فارسی، به‌ویژه در دورهٔ مشروطه است. در این دوره، بسیاری از شاعران، چه شاعران مشروطه‌خواه و چه شاعران غیر مشروطه‌خواه، اشعاری متعدد در این قالب سروده‌اند. بنابر بررسی‌های شکل‌گرفته، مسمط پردازان مشروطه‌خواه، هریک به فراخور طبع خود، تغییراتی را در این قالب پدید آورده‌اند. مطالعهٔ این تغییرات از آن‌جا که منجر به بسترسازی برای پیدایی شعر نو شده است، حایز اهمیت بسیار است.

این رساله در پنج فصل تنظیم و نگاشته شده است.

فصل اول (کلیات): این فصل به کلیات موضوع رساله، نظیر مسألهٔ پژوهش، قلمرو پژوهش، اهمیت و ضرورت، اهداف، روش و پیشینهٔ پژوهش اختصاص دارد.

فصل دوم (از انواع ادبی): در این فصل، نخست به تعریف نوع ادبی و بررسی تاریخچهٔ آن پرداخته شده است. سپس به آرای منتقدانی پرداخته شده است که با تقسیم‌بندی آثار به انواع ادبی مخالف بوده‌اند. در ادامه، شیوه‌ها و انگیزه‌های تغییر انواع ادبی و همچنین شیوه‌ها و انگیزه‌های احیای انواع ادبی واکاوی شده است. مباحثی نیز دربارهٔ انواع ادبی و علوم و نظریه‌های ادبی و نیز تقسیم‌بندی انواع ادبی در ایران، در این فصل مندرج است. در پایان، رابطهٔ انواع ادبی و قالب‌های شعری مطرح شده است.

فصل سوم (از مسمط): این فصل سه بخش اصلی دارد: اقسام مسمط، توابع مسمط، مسمط و افزوده‌های بدیعی. در هر یک از این بخش‌ها، اقسام، توابع و آن دسته از مسمط‌ها که در آن‌ها افزوده‌های بدیعی به کار رفته است، بررسی و تعریف شده‌اند و تاریخچه و ساختار هر یک از آن‌ها شرح داده شده است. ذکر این نکته ضروری است قوالبی مانند ترجیع‌بند، ترکیب‌بند و چارپاره به سبب داشتن برخی اشتراکات و مشابهت‌ها به قالب مسمط، جزو توابع مسمط دانسته و معرفی شده‌اند. در این بخش آن دسته از توابع مسمط که نمونه شعرهای آن نادر است نیز تعریف شده‌اند. در پایان این فصل، بخشی به نام مسمط و قالب‌های مشابه مندرج است. منظور از قالب‌های مشابه قوالبی است که مشابهت‌های اسمی با برخی از اقسام مسمط دارند، اما جزو مسمط‌ها محسوب نمی‌شوند. منظور از گنجاندن چنین بخشی، اصلاح اسامی مشترکی است که بعضاً برای قوالب و تفنن‌های شعری برگزیده شده است.

فصل چهارم (مسمط در شعر دورهٔ مشروطه): در این فصل، تحولات مسمط در شعر دورهٔ مشروطه در سه سطح زبانی، ادبی و فکری بررسی شده است. ضمن ویژگی‌های ادبی، ساختار کلی مسمط در شعر دورهٔ مشروطه درج شده است. به این ترتیب که طرز قافیه‌بندی تمام مسمط‌های مندرج در دواوین شاعران مورد بررسی در این رساله، مشخص شده و مطلع آن‌ها، ذیل اقسام مسمط و براساس چند

نمودار درج شده است. براین اساس، اولاً تعداد اقسام و توابع مسمط هر شاعر، و ثانیاً طرز قافیه‌بندی آن اقسام و توابع مشخص شده است. در این بخش، تلاش شده است هیچ مسمطی از قلم نیفتد؛ بنابراین حتی اشعاری که به نظر ناتمام و ناقص می‌رسیده‌اند، یا آن دسته از اشعار که محصول ترکیب دو یا چند قسم مسمط و یا حاصل ترکیب مسمط با یک یا دو قالب دیگرند، تحت عنوان اشعار متفرقه مطرح شده‌اند. علت بررسی مسمط‌های متفرقه این است که عمده نوآوری شاعران در همین نوع اشعار دیده می‌شود و مطالعه آن‌ها کمک می‌کند تا میزان نوآوری هر شاعر مشخص شود.

در ادامه، علل پرداختن شاعران دوره مشروطه به مسمط، و پس از آن، نقش برخی شاعران دوره مشروطه در بسترسازی برای شعر نو مطرح شده است. اموری که سبب شده‌اند مسمط زمینه‌ساز ایجاد شعر نو دانسته شود بدین قرار است: تغییر جایگاه قافیه، کاهش وزن، تغییر طول مصاریع در یک مسمط، تغییر نوع چینش مصاریع در مسمط، تلفیق دو یا چند قسم مسمط با یک‌دیگر و تلفیق مسمط با یک یا دو قالب دیگر. همچنین اشعار روایی و بعضاً نمایش‌نامه‌ای در مسمط‌های دوره مشروطه، از دیگر عوامل بسترسازی در ایجاد شعر نو است. ورود مضامین سیاسی و اجتماعی روز در قالب مسمط، عامل دیگری است که در ایجاد شعر نیمایی نقش داشته است.

مقایسه مسمط‌های سنتی با مسمط‌های دوره مشروطه در ادامه این بحث مطرح شده است. در پایان فصل نیز، زندگی‌نامه مختصر چهل و یک تن از شاعران دوره مشروطه درج شده است. نمونه مسمط‌های این شاعران در پیوست همین فصل مندرج است. ترتیب درج زندگی‌نامه شعرا و نیز ترتیب درج نمونه مسمط‌های آن‌ها براساس تاریخ تولدشان، از قدیم به جدید است.

در این فصل، برخی علایم به کار رفته است که توضیح آن‌ها بدین قرار است:

، : جدا کردن مصاریع از یکدیگر

/ : جدا کردن بیت‌ها از یکدیگر

// : جدا کردن بندها از یکدیگر

فصل پنجم (جمع‌بندی و نتیجه‌گیری): این فصل به جمع‌بندی دست‌آوردهای رساله می‌پردازد.

۱-۲. مسأله پژوهش

فرم‌های ادبی بنابر علل گوناگون گاه دچار تغییر و تحول شده‌اند. قالب مسمط نیز به‌عنوان یک فرم ادبی، در دوره مشروطه و تحت تأثیر عوامل مختلف و با انگیزه‌های گوناگون، دچار تغییر شده است. تحولی که در دوره مشروطه در ادبیات، به‌ویژه در شعر ایجاد شد، تحت تأثیر عوامل سیاسی و اجتماعی بود؛ عوامل اصلی این تحولات، جز به امضا رسیدن فرمان مشروطیت، شامل تأسیس دارالفنون، اعزام دانشجو به خارج از کشور، رونق گرفتن روزنامه‌نگاری، آشنایی با ادبیات فرنگ و... می‌شود. دایره

شمول موضوعات سیاسی و اجتماعی در این دوره بسیار وسیع است و می‌توان گفت در کنار موضوعات مرسوم و متعارف کهن شعر فارسی، مانند عشق و عرفان، موضوعاتی مانند آزادی، قانون، مشروطه-خواهی، تلاش برای آگاه‌کردن مردم، انتقاد از رجال حکومتی و دولتی، وارد حوزه شعر فارسی می‌شوند. قالب مسمط به سبب ویژگی‌هایی که دارد، بیش از دیگر قالب‌ها این موضوعات را برتابیده است.

درباره کمیّت قالب مسمط باید گفت اگرچه این قالب از روزگار منوچهری دامغانی و با ابتکار او، به جامعه ادبی ایران معرفی شده است و در تمام ادوار شعر فارسی مورد اقبال برخی از شاعران بوده است، با بررسی دواوین شاعران دوره مشروطه مشخص می‌شود در این دوره، بسیار بیشتر از دیگر ادوار ادبی فارسی مورد توجه شاعران قرار گرفته است؛ به طوری که می‌توان با قاطعیت گفت کمتر شاعری در این دوره هست که در این قالب، شعری نسروده باشد. این امر قطعاً براساس علت یا عللی شکل گرفته است.

نوآوری‌هایی نیز در این قالب در دوره مشروطه شکل گرفته است. این نوآوری‌ها شامل نوع قافیه-بندی و همچنین داشتن بندهایی است که تعداد مصاریع‌شان در هر بند، متفاوت با تعداد مصاریع دیگر بندها در یک مسمط است (نظیر آنچه در مسمط‌های لاهوتی، عشقی و... هست) این امر، سبب پدید آمدن گونه‌هایی متفاوت از قالب مسمط شده است.

همچنین با بررسی قالب مسمط در دوره مشروطه معلوم می‌شود برخی از شاعران، مانند لاهوتی، میرزاده عشقی، نسیم شمال و...، تغییراتی قابل توجه در نظام این قالب ایجاد کرده‌اند. این تغییرات شامل نوع قافیه‌بندی، نوع چیدمان مصاریع، تغییر وزن، کم و زیاد شدن تعداد مصاریع بندها در مسمطی واحد و... می‌شود. این امر از این دیدگاه که احتمالاً سرمشقی برای نیما یوشیج به منظور ایجاد شعر نو بوده است، اهمیت دارد.

علی‌رغم اهمیت داشتن قالب مسمط در دوره مشروطه و روی آوردن اکثر قریب به اتفاق شاعران این دوره به این قالب، شاعران مسمط‌پرداز - به جز چند شاعر سرشناس - هنوز معرفی نشده‌اند. براین اساس، در این رساله تلاش شده است:

ضمن بررسی علل ایجاد، تغییر و یا احیای انواع ادبی، قالب مسمط که در دوره مشروطه، مورد توجه قرار گرفته و تغییراتی در آن راه یافته است، شناسایی و واکاوی شده، انگیزه‌های روی آوردن شاعران به این قالب بررسی شوند.

از آن‌جاکه در منابع مربوط، معرفی دقیقی از این قالب صورت نگرفته است، پژوهشی حتی‌المقدور کامل در خصوص معرفی انواع مسمط، توابع و بدایع آن صورت گیرد.

تغییرات در قالب مسمط، از دو دیدگاه رشد کمی و تغییرات کیفی (در فرم و محتوا) نیاز به بررسی دارد. این تحولات در سه سطح زبانی، ادبی و فکری بررسی شده‌اند. از آن‌جا که مسمط به سبب بندبند بودنش، موضوعات مختلف را تاب می‌آورد، در این رساله، با تفصیل موضوعی، تمام موضوعاتی که در این قالب شعری در دوره مشروطه مطرح شده است، مشخص می‌شود.

از دیدگاه کمیّت نیز سعی شده است علت یا علل اقبال عمومی شاعران دوره مشروطه به قالب مسمط واکاوی شود.

با بررسی اقسام مسمط و ارائه طرح برای هر یک از اقسام آن، تمام این اقسام از دیدگاه‌های گوناگون، شناسایی و بررسی می‌شود. با به کارگیری این روش، ضمن بررسی تأثیر تغییرات مذکور در شکل‌گیری شعر نیمایی، سهم هر شاعر در زمینه‌سازی برای ظهور شعر نو مشخص می‌شود.

در نهایت، شناسایی و معرفی مسمط‌پردازان در دوره مشروطه، از دیگر مسایل مورد توجه در این رساله است.

۳-۱. موضوع پژوهش

بررسی مسمط‌سرایی در شعر دوره مشروطه، از بهار تا نیمه و مقایسه آن با مسمط سنتی، موضوع اصلی این رساله است.

۴-۱. قلمرو پژوهش

قلمرو مکانی این پژوهش ایران است. قلمرو زمانی آن، عصر مشروطه (کمی پیش و کمی پس از آن) است. به‌دیگرسخن، قلمرو زمانی این پژوهش از حیات محمدتقی بهار تا حیات نیما یوشیج را در بر می‌گیرد. ذکر این نکته ضروری است که به سبب کم بودن تعداد شاعران در فاصله تولد بهار تا تولد نیما، مسمط‌های چند شاعر که تولدشان پیش از بهار بوده است و چند شاعر که تولدشان پس از نیما بوده است نیز، بررسی شده‌اند. این قلمرو زمانی، به‌طور دقیق از تاریخ ۱۲۱۴ ه.ش تا ۱۲۸۸ ه.ش را شامل می‌شود؛ یعنی به ترتیب، تاریخ زاده‌شدن صفی‌علی‌شاه که قدیمی‌ترین شاعر در دوره مورد بحث است، تا تاریخ زاده‌شدن امیری‌فیروزکوهی که آخرین شاعری است که مسمط‌هایش مورد مطالعه قرار می‌گیرد. نکته قابل اشاره دیگر این‌که، در این رساله، گاه به جای شعر مشروطه، با تسامح اصطلاح شعر معاصر استفاده شده است.

این نام‌گذاری براساس مهم‌ترین شاعران آغاز و پایان این دوره صورت گرفته است. قلمرو موضوعی این پژوهش، اقسام و توابع مسمط است.

۵-۱. اهمیت و ضرورت پژوهش

امروزه علم انواع ادبی اهمیت مجدد یافته است؛ تاجایی که به‌تازگی نظریه‌های ژانر رو به گسترش

نهاده‌اند. یکی از مباحثی که در این دانش جای طرح دارد، مبحث روش‌ها و انگیزه‌های ایجاد، تغییر و احیای انواع ادبی است؛ چه، بنابر نظر تئوری‌پردازان این حوزه، قوانین ادبی وضع شده‌اند تا نقض شوند. (ساموئل جانسون، به نقل از زرقانی، قربان‌صباغ، ۱۳۹۵: ۲۳۱) در فصلی از این رساله تلاش می‌شود این موضوع ثابت شود که اگرچه، ایجاد نوع ادبی جدید منتفی نیست، بیش‌تر انواع ادبی جدید، از رهگذر تغییر یا احیای انواع ادبی قدیم پدید آمده‌اند. این تغییرات با روش‌هایی گوناگون مانند نوآوری محتوایی، ترکیب دو یا چند نوع ادبی، تغییرات جزئی یا کلی و... پیش می‌رود و انگیزه‌هایی مانند سفارش یا نیاز جامعه، طرز تعامل اثر با واقعیت، ضرورت ناشی از شیوه بیان و توجه به وضعیت مخاطب دارد.

علت انتخاب قالب مسمط برای بررسی، این است که این قالب اگرچه از پرکاربردترین قالب‌ها در دوره مشروطه است، آن‌گونه که باید بدان پرداخته نشده است. اهمیت این موضوع زمانی آشکارتر می‌شود که بدانیم قالب مذکور - همراه با قالب مستزاد - نقشی پررنگ در پیدایی شعر نو داشته است. قالب مسمط از جمله قوالب شعری رایج در ادوار گوناگون شعر فارسی است که در دوره مشروطه، بیش از دیگر دوره‌ها مورد توجه شاعران قرار گرفته است. با مطالعه مسمط‌های دوره مشروطه مشخص می‌شود که تغییراتی در این قالب ایجاد شده است. این تغییرات که هم در حوزه صورت (تغییر قافیه-بندی، تغییر تعداد مصارح هر بند در مسمط واحد و...) و هم در حوزه معنی (متنوع‌شدن موضوعات آن) شکل گرفته است، و نیز انگیزه‌های ایجاد این تغییرات، به‌طور دقیق بررسی و شناسایی نشده‌اند و از آن‌جاکه این تغییرات، زمینه‌ساز ظهور شعر نو توسط نیما یوشیج بوده است، سامان یافتن پژوهشی مستقل در این خصوص ضروری می‌نماید.

منظور از زمینه‌ساز بودن برخی از مسمط‌ها برای پیدایی شعر نو این است که همان‌گونه که در شعر نیمایی، با نامساوی بودن مصراع‌ها (سطرها) و متغیر بودن جایگاه قافیه و نیز مضامین سیاسی و اجتماعی سروکار داریم، برخی از مسمط‌های دوره مشروطه نیز، دارای همین ویژگی‌ها هستند و شاعران‌شان - به‌طور خودآگاه یا ناخودآگاه - در پی تغییر قالب بوده‌اند. جز این، به‌طور کل، یکی از ویژگی‌های شعر نو، روایی بودن آن است. در میان مسمط‌های برخی از شاعران مطرح دوره مشروطه، مسمط‌های روایی متعددی را ملاحظه می‌کنیم که این امر نیز به سهم خود در تغییر شعر دخالت داشته است. به‌دیگرسخن، همان‌گونه که می‌دانیم، تغییر در سه رکن الف) صورت و قالب، ب) زبان ادبی و ج) معنی‌دار بودن و یا تک‌معنایی بودن شعر، سبب نوآوری در شعر می‌شود. با بررسی مسمط‌های دوره مشروطه مشخص می‌شود که صورت و قالب به‌طور جدی دچار تغییر و تحول شده است. در این دوره با مسمط‌هایی سروکار داریم که یا جایگاه قافیه در آن‌ها مشخص و منظم نیست و یا تعداد ابیات در بندهای مختلف یک مسمط واحد، باهم متفاوت‌اند و یا نوع چیدمان مصارح خارج از نظم معمول شعر

فارسی است. جز این، روایی بودن مسمط‌های این دوره و نیز اجتماعی و سیاسی بودن آنها، بر روی هم، نشان می‌دهد که مسمط زمینه‌ساز پیدایی شعر نو بوده است و محتمل است نیما پیش از آنکه به شعر غرب نظر داشته باشد، نوآوری خود را در امتداد تکامل مسمط پدید آورده باشد. این موضوع از این بابت نیز می‌تواند ارزش‌مند باشد که شفیع‌کدکنی در کتاب **با چراغ و آینه** آشنایی نیما و برخی شاعران نوگرا با ادبیات غرب را زمینه‌ساز ظهور شعر نو دانسته است. اعتبار این سخن، اگرچه به قوت خود باقی است، با سامان یافتن این رساله، مشخص می‌شود که نوآوری‌های راه‌یافته به قالب مسمط، می‌تواند در کنار علتی که شفیع‌کدکنی ذکر کرده است، برای ظهور شعر نو بستر ساز بوده باشد.

نکته قابل اشاره دیگر این‌که، در دوره مشروطه، نمایش‌نامه‌های منظوم صرفاً در قالب مسمط سروده شده‌اند که بررسی این دسته از مسمط‌ها نیز دارای اهمیت است؛ چه نمایش‌نامه‌های منظوم، از آن‌جاکه نوعی شعر روایی هستند، از ویژگی‌های شعر نیمایی نیز محسوب می‌شوند.

همچنین، یکی از علل پرداختن به این موضوع، بررسی اسباب رویکرد بی‌سابقه شاعران دوره مورد بحث به این قالب است. وجود مصراع یا بیت تکراری در برخی اقسام مسمط این امکان را به شاعران مشروطه داده است تا از آن به قصد تشویق و تهییج مخاطبان بهره ببرند. جز این، از آن‌جاکه در این دوره، موضوعات گوناگون اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و... مورد توجه شاعران و مخاطبان شعر بوده است، بندبند بودن مسمط این امکان را به شاعر می‌داده است تا موضوعات گوناگون را در آن به کار ببرند؛ براین اساس، مسمط این قابلیت را دارد تا از آن به عنوان یک نوع ادبی با کارکردهای متعدد نام ببریم.

این پایان‌نامه با پرداختن به موضوعات مطرح‌شده، بخشی از تاریخ ادبیات منظوم فارسی معاصر را مورد بازبینی قرار داده، به دست‌آوردهایی تازه می‌رسد.

۱-۶. اهداف پژوهش

۱-۶-۱ اهداف اصلی

۱- تحلیل تحول مسمط از دیدگاه صورت و معنی در دوره مشروطه و مقایسه آن با مسمط‌های گذشته

۲- نقش مسمط‌سرایی در شکل‌گیری شعر نو در زبان فارسی

۱-۶-۲ اهداف فرعی

۱- توصیف دقیق اقسام و توابع مسمط در دوره مشروطه

۲- شناسایی شاعرانی که زمینه‌ساز پیدایی شعر نیمایی بوده‌اند.

۳- شناسایی شاعران مسمط‌سرا در دوره مشروطه

۷-۱. کاربردهای پژوهش

از آنجاکه این پژوهش به مباحثی مانند تعریف دقیق اقسام و توابع مسمط می‌پردازد و این اقسام و توابع را در دوره مشروطه از دیدگاه شکل، ساختار، زبان و درون‌مایه وامی‌کاود و همچنین، بحثی نسبتاً مفصل درباره انواع ادبی ارائه کرده است، می‌تواند از منابع پژوهش‌گران در اجرای پژوهش‌های مرتبط باشد.

۸-۱. نوع پژوهش

پژوهش در این رساله از نوع توصیفی و تحلیلی است. شیوه اجرای پژوهش، کتاب‌خانه‌ای است.

۹-۱. روش اجرای پژوهش

ابتدا با بررسی دواوین شعر شاعران دوره مشروطه (به شکل موردی بر روی قالب مسمط) شاعران مسمط‌سرا و اشعارشان را شناسایی می‌کنیم و در مرحله بعد، به تحلیل این اشعار و بیان تحولات مربوط به صورت و معنا و علل و انگیزه‌های احتمالی این تحول می‌پردازیم.

در این رساله، تمام مسمط‌ها، ترجیع‌بندها و ترکیب‌بندها و چهارپاره‌های مندرج در دیوان بیش از چهل شاعر که از نظر زمانی در دوره مشروطه به سر می‌بردند، به همراه مسمط‌ها، ترجیع‌بندها و ترکیب‌بندهای چند تن از شاعران کلاسیک، به طور کامل بررسی خواهند شد.

فاصله زمانی مدنظر در این رساله، به طور دقیق فاصله میان سال‌های ۱۲۱۴ ه.ش تا ۱۲۸۸ ه.ش را شامل می‌شود؛ یعنی به ترتیب، تاریخ زاده شدن صفی‌علی‌شاه که قدیمی‌ترین شاعر مسمط‌سرا در دوره مورد بحث است، تا تاریخ زاده شدن امیری فیروزکوهی که آخرین شاعری است که مسمط‌هایش مطالعه می‌شود.

۱۰-۱. پرسش‌های پژوهش

۱-۱۰-۱ پرسش‌های اصلی

۱- در کمیت، ساختار و معنی مسمط‌های دوره مشروطه، چه تغییراتی نسبت به مسمط‌های سنتی ایجاد شده است؟

۲- از میان شاعران دوره مشروطه، کدام یک در پیدایی شعر نو زمینه‌ساز بوده است؟

۲-۱۰-۱ پرسش‌های فرعی

۱- شعر شاعران برجسته مسمط‌سرا در دوره مشروطه چه ویژگی‌هایی دارد؟

۲- درون‌مایه‌های اصلی قالب مسمط در دوره مشروطه کدامند؟

۱۱-۱. پیشینه پژوهش

مهم‌ترین آثار که در آن‌ها به قالب مسمط پرداخته شده است شامل کتاب‌های تحول شعر فارسی از زین‌العابدین مؤتمن (۱۳۳۹)؛ فنون بلاغت و صناعات ادبی اثر جلال‌الدین همایی (۱۳۵۴) و مسمط در شعر فارسی نوشته گنبدردی اعظمی‌راد (۱۳۶۶) است. از میان آثار یادشده، کتاب مسمط در شعر فارسی به‌طور خاص به بررسی قالب مسمط پرداخته است و برخی اقسام آن را معرفی کرده است. در این کتاب همچنین به برخی از قالب‌های ترکیبی که جزو توابع مسمط هستند، اشاره شده است. ضمناً برخی فرهنگ‌نامه‌ها مانند دانش‌نامه ادب فارسی به سرپرستی حسن انوشه و فرهنگ‌نامه زبان و ادب فارسی به سرپرستی اسماعیل سعادت و نیز کتب مربوط به انواع ادبی مانند انواع ادبی و آثار آن در زبان فارسی از حسین رزمجو، (۱۳۷۰) و انواع شعر فارسی منصور رستگار فسایی (۱۳۷۲) به تعریف مسمط، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند پرداخته‌اند. از میان آثار مطرح شده، مسمط در شعر فارسی از گنبدردی اعظمی‌راد پژوهشی مستقل در زمینه مسمط محسوب می‌شود. او در این کتاب به‌طور مفصل به تاریخچه مسمط‌سرایی، انواع مسمط‌ها، درونمایه مسمط‌ها و شاعران مسمط‌سرا پرداخته است.

به جز این‌ها، مقاله «مسمط و تحول آن از چهارپاره تا چارپاره» از رضا اشرف‌زاده (ادبیات فارسی، ۱۳۸۴: ش ۷ و ۸: ۶۷-۷۷) تا حدی به موضوع مورد بحث ما پرداخته است، اما همان‌گونه که از عنوان مقاله مذکور برمی‌آید، موضوع اصلی آن به تحول چهارپاره مربوط است. بهروز گرانیپایه در مقاله‌ای با عنوان «ترجیع‌بند در شعر نو» به نکاتی درباره مسمط اشاره کرده است. وی در این مقاله کوتاه، به ویژگی‌ها و کاربردهای مسمط و ترجیع‌بند در شعر عصر حاضر پرداخته است. (دانشگاه انقلاب، ۱۳۶۸، ش ۶۴: ص ۳۴-۳۷) احمد خاتمی در مقاله «مضامین سیاسی و اجتماعی در شعر مشروطه» به بررسی مضامین شعر در عصر مشروطه پرداخته است. (تاریخ معاصر ایران، ۱۳۸۰، ش ۱۸: ص ۸۳-۱۰۲) همچنین دو پایان‌نامه نیز در این باره نگاشته شده‌اند:

بررسی سیر تحول مسمط از ابتدا تا دوره معاصر در شعر فارسی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده ادبیات و علوم انسانی (۱۳۹۳)، راهنما: ابراهیم خدایار، مشاور: ناصر نیکوبخت، دانشجو: زهره پولادخانی

این پژوهش شامل چهار فصل کلیات، سیر تحول مسمط، رویکرد شاعران عصر مشروطه به قالب مسمط و تأثیر آن در پیداشدن شعر نیمایی و نتیجه‌گیری تنظیم شده است. در این رساله، همان‌گونه که از عنوانش پیداست، سیر تحول مسمط از آغاز تا دوره معاصر بررسی شده است. در پایان‌نامه مذکور، مسمط ترجیعی، مسمط ترکیبی، مسمط ذوق‌فیتین، مسمط مستزاد و... قالب‌هایی دانسته شده‌اند که بر اثر تحول مسمط در دوره معاصر پدید آمده‌اند؛ حال آن‌که چنین نیست و

خود نویسنده در جایی دیگر اشاره می‌کند این قوالب در گذشته‌های دور، نمونه‌های نادری داشته‌اند. در حوزه معنی نیز موضوعاتی که در این پایان‌نامه مطرح شده است، به گستردگی موضوعات مطرح شده در رساله پیش رو نیست.

در پایان‌نامه زهره پولادخانی، عواملی که سبب شد مسمط به شعر نیمایی ختم شود، مشترکاتی مانند وحدت معنایی، ظرفیت ایجاد تأمل و تمرکز در خواننده، ایجاد هماهنگی در ساختار و معنی و ایجاد کشش برای درک پیام شاعر دانسته شده است؛ درحالی‌که در رساله پیش رو، عواملی دیگر برای این امر مطرح شده است.

در پایان‌نامه مورد اشاره، مسمط‌های تنها نه تن از شاعران مشروطه بررسی شده است، اما در رساله پیش رو، مسمط‌های چهل‌ویک تن از شاعران دوره مشروطه مطالعه و واکاوی شده است.

سیر تحول مسمط در شعر فارسی تا قرن سیزدهم، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه کاشان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، (۱۳۹۳)، راهنما: حسین قربان‌پور، مشاور: علیرضا فولادی، دانشجو: هناء صباغیان.

تفاوت رساله پیش رو با این پایان‌نامه در این است که پایان‌نامه مذکور به بررسی سیر مسمط از آغاز تا پیش از مشروطه پرداخته است؛ حال آن‌که این رساله درصدد بررسی مسمط و تحولات آن از دوره مشروطه به بعد است.

در حوزه محتوای شعر مشروطه آثاری متعدد تألیف شده است که شامل این موارد می‌شود: کتاب‌ها: جریان‌های عمده در ادبیات امروز از مسعود فرزاد (۱۳۴۸)؛ از صبا تا نیما نوشته یحیی آرین‌پور (۱۳۵۰)؛ چشم‌انداز شعر نو فارسی اثر حمید زرین‌کوب (۱۳۵۸)؛ ادوار شعر فارسی؛ از مشروطیت تا سقوط سلطنت نگاشته محمدرضا شفیعی کدکنی (۱۳۵۹)؛ ادبیات نوین ایران از یعقوب آژند (۱۳۶۳)؛ شعر معاصر ایران از بهار تا شهریار نوشته حسنعلی محمدی (۱۳۷۲)؛ شعر دوره مشروطه اثر منیب الرحمان (۱۳۷۸)؛ مبانی فکری ادبیات مشروطه نگاشته حسن اکبری بیرق (۱۳۷۹)؛ سبک‌شناسی شعر پارسی از رودکی تا شاملو از محمد غلامرضایی (۱۳۷۷)؛ یا مرگ یا تجدّد نوشته ماشاءالله آجودانی (۱۳۸۲)؛ سنت و نوآوری در شعر معاصر اثر قیصر امین‌پور (۱۳۸۳)؛ چشم‌انداز شعر معاصر ایران به قلم مهدی زرقانی (۱۳۸۳)؛ تجدّد ادبی در دوره مشروطه نگاشته یعقوب آژند (۱۳۸۵)؛ با چراغ و آینه از محمدرضا شفیعی کدکنی (۱۳۹۰) و وطن و جلوه‌های آن در سبک خراسانی نوشته زهرا کبیری (۱۳۹۲). مقالات: «تلقی قدما از وطن» از محمدرضا شفیعی کدکنی (احتمالاً ۱۳۵۰)؛ «شعر مشروطه؛ آینه‌دار دوره بیداری» اثر قیصر امین‌پور (بهار ۱۳۷۶)؛ «پژوهشی در مضامین و قالب‌های

شعر مشروطه» نوشته منوچهر تشکری (آبان ۱۳۸۴) و «نگاهی گذرا به ادبیات در دوره مشروطه» به قلم پروانه درویش (مرداد ۱۳۸۷). از میان این آثار، موضوع کتاب «وطن و جلوه‌های آن در سبک خراسانی» همان‌گونه که از نامش پیداست، صرفاً بررسی وطن در شعر سبک خراسانی است و مقاله «تلقی قدما از وطن» اختصاصاً به وطنیات در شعر فارسی پرداخته است.

فصل دوّم: از انواع ادبی

۲-۱. تعریف «نوع ادبی»

هدر دوبرو^۱ در کتاب ژانر، نوع ادبی را چنین تعریف می‌کند:

«نوع (Genre) چنان‌که شاید از ریشه‌های آن در واژه لاتینی Genus (kind) برآید، در اساس اشاره به سنخ (Type) های ادبی دارد و از این رو، به لحاظ نظری می‌توان آن را به شعر غنایی، تراژدی، رمان، غزل‌واره، کمدی مجلسی و از این قبیل اطلاق کرد، اما تمایزات آشکار میان قالب‌ها... منتقدانی را بر آن داشته تا نوع را به شکلی دقیق‌تر تعریف کنند. بسیاری معتقدند که روایت، نمایش و شعر غنایی را باید از سنخ‌هایی چون بیلدونگز رمان (۱) و لطیفه جدا کرد.» (دوبرو، ۱۳۸۹: ۹-۱۰)

در فرهنگ اصطلاحات ادبی، ژانر این‌گونه تعریف شده است: «واژه‌ای فرانسوی برای یک نوع یا گونه و یا دسته ادبی است. عمده‌ترین ژانرهای کلاسیک شامل حماسه، تراژدی، غنایی، کمدی و طنز است که امروزه رمان و داستان کوتاه نیز به آن‌ها اضافه شده‌اند.» (Cuddon, 1977: 298)

در فرهنگ‌واره اصطلاحات ادبی درباره ژانر آمده است:

«ژانر واژه‌ای با ریشه فرانسوی، به معنی گروه‌ها یا انواع ادبیات است. ژانرهایی که آثار ادبی در دوره‌های مختلف در قالب آن‌ها دسته‌بندی می‌شوند، بسیار فراوانند و ملاک‌هایی که این دسته‌بندی‌ها براساس آن‌ها بوده‌اند، بسیار متفاوت‌اند.» (Abrams, 2005: 115)

در میان منابع فارسی نیز تعاریفی کمابیش مشابه با آنچه در آثار غربی ذکر شده است درباره انواع ادبی آمده است. شمیسا در این باره می‌نویسد:

«انواع ادبی ترجمه Literary Genres است. در زبان‌های فرنگی گاهی به جای Genres, Types, Kinds و حتی Forms هم گفته می‌شود...، استعمال این واژه در انگلیسی از اوایل قرن بیستم پیش‌تر نمی‌رود و قبل از آن، از واژه‌های دیگر و معمولاً Kind استفاده می‌کردند. اصل این واژه در زبان‌های اروپایی از ریشه یونانی Genes یا Genos (لاتین: Genus) است و به زادن و ولادت مربوط می‌شود. بعید نیست که کلمه "جنس" عربی همین "گنز" یونانی باشد. به هر حال، ژانر... به معنی نوع و قسم و جنس است.» (شمیسا، ۱۳۸۱: ۳۲-۳۳)

او درباره اجناس انواع می‌نویسد:

«هر نوع ادبی... اجناسی Species هم دارد که بعضاً در قدیم ملحوظ نظر نبوده‌اند؛ چنان‌که انواع و اقسام تراژدی یا حماسه یا غزل داریم که برخی در قدیم شناخته‌شده نبوده است. به هر حال، هر نوع ادبی می‌تواند فروعی داشته باشد.» (همو: ۳۳) نویسنده همچنین به دو مفهوم نوع اشاره می‌کند و می‌گوید مفهوم نوع فرعی یا جزئی، بیش‌تر به سبک نزدیک است؛ زیرا محدودتر و

^۱. Heather Dubrow